

اصل مهدویت در ادیان الهی از دیدگاه ملاصدرا و انعکاس آن در خط‌نگاره‌های ظروف فلزی صفوی

چکیده

اندیشه مهدویت و ظهور منجی عالم بشریت باور سترگی است که ریشه در اعماق تاریخ دارد. این باور نه تنها در اسلام بلکه ریشه در ادیان و مذاهب قبل از اسلام هم دارد و هرکدام به نوعی بر این باور بوده‌اند. حتی مکاتب غیرمذهبی و دینی مثل زرتشت، بودایی، هندو و غیره هم به یک منجی و نجات‌دهنده در آخرالزمان اعتقاد و باور دارند. جریان خروشان این تفکر در بستر ادیان و مذاهب و فرهنگ بشری، انبوهی از آگاهی‌ها- پیشگویی‌ها- آرمان‌ها، افسانه‌ها و تخیلاتی را فراهم آورده است. اما شیعیان، دیو یاس و ناامیدی را از خویش دور رانده و به عاقبت و سرنوشت روشن بشر خوشبین هستند و آینده جهان را پیروز می‌دانند، ولی عقیده دارند که احکام و قوانین بشری برای اصلاح و اداره جهان، کافی نیست. بلکه فقط قوانین و دستورات جامع و متین اسلام را که از منبع وحی و الهام سرچشمه گرفته را برای تامین سعادت بشر صالح می‌دانند. در این پژوهش، مهدویت در اندیشه ملاصدرا مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و از حیث مبانی مهدویت، جایگاه مهدویت، اثبات مهدویت از نظر ملاصدرا و معرفت‌شناسی و ... حضرت را با روش توصیفی و تحلیلی تبیین شده است. از سوی دیگر با شکل‌گیری حکمت شیعه مذهب صفوی، باورهای شیعی به شکلی فراگیر در ابعاد مختلف نظام اجتماعی تبلور یافته است. هنرهای این دوره نیز از این اندیشه و انگاره‌های مذهبی برکنار نمانده است و هنری چون فلزکاری تبدیل به یکی از جلوه‌گاه‌های اندیشه مذهبی در این دوره تاریخی شده است.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی اندیشه مهدویت و ظهور منجی در منبع وحی و اندیشه ملاصدرا.
۲. بررسی اندیشه‌های مذهبی در فلزکاری دوره صفویه.

سؤالات پژوهش:

۱. مهدویت در منبع وحی و اندیشه ملاصدرا چگونه می‌باشد؟
۲. اندیشه‌های مذهبی چه بازتابی در فلزکاری دوره صفویه دارد؟

کلیدواژه‌ها: مهدویت، فلزکاری دوره صفوی، خط‌نگاره‌های مذهبی، ملاصدرا.

مقدمه

موضوع مهدویت و اعتقاد به قول ضرورت و جوب وجود یک امام در هر زمان، اهمیت تبیین و دفاع از مهدویت را بیشتر می‌کند، زیرا این اعتقاد مشترک بین همه ادیان و مذاهب به منجی عالم، حتی در ادیان غیر الهی مثل زرتشت- بودا و غیره باعث نیاز به امام و هدایتگر معصوم در هر زمان به منظور استمرار خط نبوت و امتداد آن از لحاظ حکم موجب می‌شود دایره نبوت بسته نمی‌باشد و ولایت مهدوی در امتداد دایره نبوت قرار گیرد؛ بنابراین در بررسی آرای فلسفی ملاصدرا پیرامون مهدویت که موضوع همین پژوهش است، باید بیش از هر چیز به استدلال‌های ایشان بر ضرورت وجود امام در هر زمان توجه کرد. ملاصدرا ده استدلال بر وجوب وجود امام در هر زمان می‌آورد، به‌عنوان مثال استدلال اول خود را در تفسیر حدیث سوم از باب «الاضطرار الی الحجه» بیان می‌کند. وی همچنین استدلال دوم خود را بر وجوب وجود امام در هر زمان در شرح حدیث اول از باب «ان الارض لاتخلوا من حجه» مطرح می‌کند. بدین ترتیب که نصب امام لطفی از جانب خداوند بر بندگان است؛ چراکه با وجود امام به‌عنوان رئیس قاهر، دوری امت از امور قبیح و نزدیکی‌شان به واجبات بیشتر می‌شود. از طرف دیگر، فعل لطف بر خداوند واجب است، پس نصب امام بر خدا، واجب است (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۱) که این مطلب را در بحث اثبات مهدویت در برهان لطف هم آورده‌ایم. ملاصدرا برای ائمه اطهار کرامات و خرق عادات فراوان قائل است، وی علاوه بر کرامات و خرق عادات حصول مرتبه پایین‌تری از وحی را برای ائمه و اولیا که الهام نام دارد، ممکن می‌داند.

مهدویت مصدر جعلی کلمه مهدی است و در اصطلاح اعتقاد به ظهور مهدی علیه‌السلام را می‌گویند که از جمله معتقدات اصولی مذهب شیعه اثنی‌عشری و همان پدید آمدن حکومت عدل جهانی است که اسلام وعده قطعی ظهورش را داده و استمرار ولایت و عدالت در سراسر جهان به دست ایشان مقرر خواهد شد (طباطبایی و دیگران، ۱۳۸۹: ۲۸) عقیده به پیدایی و ظهور نجات‌دهنده غیبی و مصلح جهانی و انتظار فرج عالم بشریت از اعتقادات مسلم مسلمانان، خصوصاً شیعیان است که می‌گویند از اهل‌بیت پیامبر اکرم (ص) خواهد بود و شخص پیغمبر اسلام (ص) این عقیده را بارها در بین مسلمانان رواج داد و نوید پیدایی چنین مصلحی را اعلام کرده بود. این موضوع در اسلام به قدری مسلم است که درباره آن کتاب‌هایی تألیف شده است که تاریخ نگارش بعضی از آن‌ها، سال‌ها پیش از تولد حضرت مهدی (عج) بوده؛ مانند کتاب المشیخه که یک صد سال قبل از غیبت نوشته شده و اخبار مربوط به غیبت حضرت مهدی (عج) در آن آمده است. احادیث و روایات در خصوص امام مهدی را نه تنها شیعیان بلکه اهل سنت نیز در کتب صحاح خود جمع‌آوری کرده‌اند. (ملاصدرا، ۱۳۸۳: ۱۰). در قرآن کریم آیات زیادی دلالت بر منجی عالم بشریت، مهدی موعود دارد که در اینجا ما فقط دو آیه را به‌عنوان نمونه ذکر می‌کنیم. یکی آیه ۱۰۵ سوره‌ی انبیا، که ترجمه آیه این است، «ما بعد از آنکه در تورات نوشته بودیم، در زبور هم نوشتیم که بندگان شایسته‌ی ما، وارث زمین می‌شوند.» (طباطبایی و دیگران، ۱۳۸۹). دوم: سوره قصص، آیه پنج، که ترجمه آیه این است. «ما اراده کردیم که بر ضعف‌های زمین منت نهاده و آنان را پیشوا و وارث زمینشان گردانیم» (۳). ولی متأسفانه عده‌ای از مدعیان دروغین که در طول تاریخ خود را به‌عنوان مهدی موعود معرفی کرده‌اند.

نتیجه‌گیری

تفکر مهدویت در شیعه و در بین فلاسفه اسلامی خصوصاً صدرالمتهلین شیرازی به استناد مبانی مهدویت و به استناد دلایل عقلی و نقلی، رهیافت خاصی نسبت به تأسیس نظام عدل الهی و جهانی ارائه کرده، گرچه این تفکر به اشکال

گوناگون در اکثر ادیان و مذاهب دینی و حتی غیردینی وجود دارد؛ اما منحصر به شیعه دوازده امامی است. این نظام الهی و سیاسی صبغه آرمانی دارد، و آثار گسترده‌ای در تاریخ تمدن اسلام برجای گذاشته است. نظریه امامت و رهبری و حجت الهی در تفکر شیعه براساس نص از پروردگار و بیان سریع از زبان مبارک پیامبر (ص) جاری شده و هویت امامان معصوم علیهم‌السلام را معرفی کرده است. ملاصدرا در آثار فلسفی و عرفانی خود براساس استدلال‌های عقلی و نقلی در مهم‌ترین آثار فلسفی‌اش همچون اسفار اربعه - شرح بر اصول کافی - مفاتیح الغیب - اسرارالایات - تفسیر قرآن کریم - مبدأ و معاد، به بررسی ابعاد گوناگون مسئله امامت و مهدویت پرداخته است، و با استناد به قواعد برهان لطف، قاعده امکان اشرف، واسطه فیض الهی و دیگر براهین عقلی و همچنین دلایل نقلی شامل آیات قرآن کریم و احادیث و روایات پیامبر اسلام (ص) و سایر ائمه به اثبات امامت و مهدویت پرداخته است؛ و وجود برتر را بیان کرده و با ابداع واسطه‌گری در فیض الهی و بقای عالم، به اثبات وجود حجت الهی می‌پردازد.

ملاصدرا امامت و ولایت را مقتضای عنایت ربانیه می‌داند و نیاز مردم به امام را از نیاز به منافع ضروری‌شان بیشتر می‌داند و قائل به وجوب عقلی و نقلی نصب امام بر خداوند است و با اثبات وجوب عقلی امام بر خداوند، تعیین وی با نص و ولایت تشریحی و تکوینی امام، معتقد است که محال است زمین از وجود امام خالی باشد. از نظر وی امام واسطه فیض الهی، علت غایی و حتی علت فاعلی جهان است. دارنده مقام انسان کامل و سیروسلوک معنوی در چهار سفر عقلی، معنوی اسفار اربعه، با سیر و سلوک در جایگاه مقام ولایت شکل گرفته است. ملاصدرا معتقد است، منصب امام در مقام ثبوت، کمال اول و ذاتی است؛ اما نصب وی در مقام اثبات، کمال ثانوی و عرضی است؛ یعنی در تحقق خارجی و سروری ظاهری، مقبولیت مردم و اقبال عمومی تعیین کننده است. امام و ولی خدا در مقام ثبوت از آنجاکه وضع قانون از جانب خداست و قانونی که منتسب به خداوند است قانونی؛ و قانونی که منتسب به خداوند نباشد دارای ارزش نیست. پس نصب امام به‌عنوان شرط ثبوت از جانب خداوند است. در حقیقت، مقام امامت در حکمت متعالیه و دیگر آثار ملاصدرا، مقامی است که دارای اصالت قطعی باشد، به‌گونه‌ای که هر آنچه جز اوست فرع بر وجود او، و به سبب وجود اوست. دارنده این مقام حد اعلای وجود و کمالات و آثار است، از جمله کمال عقل و نفس ناطقه را دارد. وجودی است که هیچ‌گاه زمین خالی از آن نبوده، کمال و ترقی نظام الهی مستلزم پیروی از رهنمودهای امام معصوم (ع) است. بودن وی در جایگاه مقام اثباتی خویش و معرفت و شناخت کامل مردم از شخص امام و مقام امامت است. بررسی‌ها حاکی از این است که در فلزکاری دوره صفوی در مفاهیمی چون توحید، نبوت و امامت جلوه بارزی در تزئینات کتیبه‌ای آن‌ها دارد.

منابع

- امینی، ابراهیم. (۱۳۹۶). دادگستر جهان، تهران: شفق.
- افروغ، محمد؛ نوروزی‌طلب، علیرضا. (۱۳۸۹). هویت اسلامی ایرانی در فلزکاری دوره صفویه، مطالعات ملی، دوره ۱۱، ۷۳-۱۰۰.
- پهلوان، منصور. (۱۳۹۵). شیخ صدوق، کمال‌الدین و تمام النعمه. ج ۲، قم: کتاب جمکران.
- شریعت، زهرا. (۱۳۸۶). حضور نمادین امام علی(ع) در خط‌نگاره‌های فلزکاری صفویه و قاجار، مطالعات هنر اسلامی، دوره ۳، ش ۶، ۷۷-۹۹.

- لطیفی، رحیم. (۱۳۹۴). ادله عقلی و نقلی امامت و مهدویت. تهران: مؤسسه بنیاد فرهنگی مهدی موعود.
- قزوینی، سیدمحمدکاظم. (۱۳۹۴). امام مهدی(ع) از ولادت تا ظهور، تهران: یاس بهشت.
- طباطبایی، سیدمحسن و دیگران. (۱۳۸۹). معجم مهدویت در تفاسیر شیعه و اهل سنت، تهران: مؤسسه بوستات کتاب.
- مفاتیح الغیب، مع تعلیقات للمولی علی النوری، صححه و قدم له، محمد خواجهوی، تهران: مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی، انجمن اسلامی حکمت و فلسفه.
- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم. (۱۳۹۸). اسرارالایات، تهران: مولی.
- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم. (۱۳۹۸). اسفار اربعه عقلی، ج ۵، تهران: مولی.
- ملاصدرا، محمدبن ابراهیم. (۱۳۹۸). شرح اصول کافی، کتاب حجت، ترجمه و تصحیح محمد خواجهوی، تهران، مؤسسه مطالعات و تحقیقات فرهنگی.